

ВІДНОВЛЕННЯ УСПЕНСЬКОГО СОБОРУ м. ВОЛОДИМИРА-ВОЛИНСЬКОГО – УНІКАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТКИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ: КОНЦЕПЦІЯ, ЗДІЙСНЕННЯ, РЕЗУЛЬТАТИ

У статті висвітлюються заходи щодо збереження наприкінці XIX ст. архітектурної реліквії Волині, якою був і залишається Успенський собор м. Володимира-Волинського – пам'ятка середини XII ст. Показано політичне значення цієї діяльності, дискусії у середовищі пам'яткознавців про вибір того чи іншого методу реставрації споруди. Звернена увага на особливості проекту відновлення храму, що його запропонував А. Прахов, причини та хід реалізації на практиці проекту Г. Котова, результати реставраційних робіт.

Ключові слова: Успенський собор, Володимир-Волинський, А. Прахов, Г. Котов.

В статье освещаются мероприятия по сохранению в конце XIX в. архитектурной реликвии Волини, которой был и остается Успенский собор г. Владимира-Волинского – памятника середины XII в. Показано политическое значение этой деятельности, дискуссии в среде памятниковедов о выборе того или иного метода реставрации сооружения. Обращено внимание на особенности проекта восстановления храма, предложенного А. Праховым, причины и ход реализации на практике проекта Г. Котова, результаты реставрационных работ.

Ключевые слова: Успенский собор, Владимир-Волинский, А. Прахов, Г. Котов.

The article represents the measures taken to preserve the Volyn architectural relic of the middle of the XII century – the Assumption Cathedral in Volodymyr Volynsky. The article shows the political importance of that activity, discussions on the monument restoration methods held within the circle of artefacts scientists. A special attention is paid to the peculiar features of the monument restoration suggested by A. Prakhov, reasons for H. Kotov's project realisation and its course, restoration work results.

Key words: Assumption Cathedral, Volodymyr Volynsky, A. Prakhov, H. Kotov.

Збереження власної культурної спадщини продовжує залишатися актуальною і разом з тим болісною проблемою сучасної української нації. Її до сьогодні у її середовищі ще триває процес формування пам'яткоохоронних концептуальних підходів; державні інституції працюють над удосконаленням методів власної роботи; громадська ініціатива потребує кардинальних активізації та розвитку. У таких умовах важливим, повчальним й корисним виступає досвід збереження низки архітектурних шедеврів Наддніпрянської України, що належить дослідникам і шанувальникам старовини останньої третини XIX – початку XX століть.

Предметом особливого вивчення і збереження на цих українських землях, що перебували під владою Російській імперії, виступали пам'ятки

церковної архітектури. Серед їх розмаїття на теренах тодішньої Волинської губернії фахівці та аматори пам'яткоохоронної справи звернули увагу на дослідження і відновлення Успенського собору міста Володимира-Волинського. Ця подвижницька робота, що завершилася наприкінці XIX століття повною реконструкцією храму, і сьогодні залишається вражаючим прикладом наукової скрупульозності, громадського ентузіазму, зацікавлення у збереженні неординарної пам'ятки старовини, патріотизму – тобто тих і багатьох інших якостей, без залучення яких і тепер неможлива дійсно ефективна робота з охорони культурної спадщини.

Проблематика реконструкції Успенського собору міста Володимира-Волинського як унікальної пам'ятки зодчества XII століття в тій чи іншій мірі була предметом уваги дослідників XX –

початку XXI століть. Низки її аспектів торкалися П. Раппопорт [1; 2], Л. Прибега [3], Л. Гнатюк-Сосна [4], Н. Логвин [5], В. Лісовський [6], Ф. Мандзюк [7], автор цієї статті [8]. У названих працях йдеться про початки обстеження пам'ятки у XIX столітті, внесок київських науковців в обґрунтування потреби її відновлення, участь у цій справі світських і церковних кіл, стилістичні прийоми і форми, в яких здійснювалася відбудова цієї пам'ятки.

Однак поза увагою дослідників залишилися питання переплетення мистецьких і політичних аспектів реконструктивних робіт, роль у їх проведенні спеціально організованої будівельної комісії з відновлення Успенського собору, внесок Святоволодимирського православного церковного братства міста Володимира-Волинського, архітекторів А. Прахова, Г. Котова, М. Козлова в реконструкцію пам'ятки. Висвітлення цих та інших не досліджених сторін проблеми на підставі залучення віднайдених нами джерел з архівних збірок України та Росії і складає мету даної статті.

Як відомо, архітектурна пам'ятка є матеріальним втіленням думок, ідей, творчого натхнення певної суспільної верстви або особи у відповідний історичний період. Тому первісний вигляд давньої будівлі, усі зміни, що знайшли втілення у її перебудовах, допомагали зрозуміти процеси минулого, відігравали неабияку роль у формуванні суспільного зацікавлення вітчизняною історією та пам'ятками, що, у свою чергу, позитивно відбивалося на поглибленні змісту та розширенні кола учасників пам'яткознавчих досліджень у XIX столітті.

Значущість пам'яток архітектури посилювалася й тим, що вони виступали могутнім ідеологічним інструментом у досягненні царизмом великодержавних цілей. Це яскраво виявилось на теренах Волині, де з середини 1860-х років головну увагу офіційна влада зосереджувала на пам'ятках православного культового будівництва, пов'язаних з традиціями зодчества періоду Київської Русі, Галицько-Волинського князівства та литовсько-руської доби. Така робота проводилася з метою довести, що «право на західні губернії імперії ґрунтується не лише на одному завоюванні, але впливає з притаманних усьому західному краю основних російських начал та з самого складу історичного життя Росії» [9]. Обґрунтування значущості пам'яткознавчого фактору в суспільно-політичному протистоянні знаходимо в словах П. Батюшкова – царського чиновника, попечителя Віленського учбового округу, уповноваженого Міністерства освіти для вивчення релігійної ситуації у західних губерніях імперії після польського повстання 1863-1864 років. На підставі вражень від інспекційної поїздки у 1866 році губерніями так званих Західного і Південно-Західного країв він підкреслив: «Величні руїни храмів, – частково спотворених переробками в костели, частково розкрадених шляхтою і жидами

на господарські будівлі в навколишніх поселеннях, і частково потерпілих від татарських погромів, слугують красномовним свідченням (якби навіть безслідно зникли всі письмові про них перекази і літописи), – що земля, на якій храми були споруджені, – корінна, давня Русь» [10, л.15].

На теренах Волині до пам'яток, які привернули посилену увагу широких кіл громадськості, належав Успенський (Мстиславів) собор у місті Володимирі-Волинському. Його спорудження датується 1156-1160 роками (тобто, у нинішньому році виповнюється 850 років з часу завершення його будівництва – С. Г.). Зведений завдяки ініціативі князя Мстислава Ізяславовича – правнука Володимира Мономаха, впродовж XV – XVIII століть храм зазнавав неодноразових руйнувань і перебудов.

Так, у 1491 році його спустошили і пошкодили кримські татари. Проте уже в 1494 році будівля була відновлена. Ймовірно, саме тоді храм зазнав перших суттєвих перебудов, а навколо нього був зведений єпископський «замочок» [11, с.49].

Серйозної шкоди завдала храму боротьба двох єпископів – І. Борзобогатого та Ф. Лозовського – за володимирську кафедру в середині 1560-х років.

У 1683 році собор, що належав уніатам ще з кінця XVI століття, став жертвою пожежі: потріскалися і впали склепіння та куполи [11, с. 68]. Храм незабаром відремонтували, однак на початку XVIII століття він знову горів [1, с.18].

Значну перебудову храму було проведено у 1753 році за уніатського єпископа Ф. Гудебського. Прибудова нового західного фасаду повністю позбавила будівлю характеру пам'ятки архітектури Київської Русі.

У 1782 році спроба прорубати за розпорядженням єпископа С. Млодського в північно-західній підкупольній колоні новий вихід до проповідницької кафедри завершилася обвалом колони, а за нею – і частини склепіння [11, с.72]. Храм опинився в аварійному стані і став непридатним для богослужінь.

Після входження у 1795 році Західної Волині до Російської імперії постало питання про приведення Успенського собору до належного – відповідно до потреб російського православ'я – стану. Відновлення будівлі, що до того використовувалася як склад, розпочалося у 1805 році. Проте через прорахунки спеціалістів і нестачу коштів воно успіху не мало. Давній храм дедалі більше занедбувався. Дійшло до того, що його використовували як клуню, а прибудову – як хлів. У 1829 році впали одна з бань та склепіння [11, с. 101]. У першій половині 1830-х років внаслідок природних стихій зазнали руйнувань і завалилися всі інші куполи.

Спробою врятувати храм від руйнації став план його відбудови, поданий на розгляд Синоду в 1839 році. Згідно з кошторисом на проведення усіх необхідних робіт потрібно було затратити майже 58 тис. рублів. Вважаючи витрату такої суми

нераціональною, Синод визнав Успенський собор «ветхим», запропонував його вивести з відомства Російської православної церкви, розібрати, а будівельні матеріали – продати. Однак цього, на щастя, не сталося завдяки зусиллям місцевого протоієрея Д. Левицького. Він наприкінці 1830-х – у 1840-х роках неодноразово зазначав, що собор не вимагає таких значних затрат на ремонт. Щодо цегли й каменю, з яких храм зведений, то вони за століття, як зауважував священик, враховуючи й пожежі, злилися в одне ціле і розділити їх неможливо.

Але Синод надалі наполягав на розібранні руїн собору, які залишалися без нагляду і які місцеві жителі безперешкодно розтягували для господарських потреб. З таким рішенням не погодився новий протоієрей С. Косович. Наполягаючи на відновленні святині, священик звернувся за підтримкою до О. Ертеля – полковника, чиновника Міністерства внутрішніх справ, відповідального за церковне будівництво на Волині. О. Ертель у 1864 році змушений був відхилити пропозицію С. Косовича через високу вартість відновлювальних робіт. Водночас О. Ертель зауважив: «А тим часом відновлення цього храму було б украй необхідне і заслуговувало б теплого співчуття і сприяння з боку російського суспільства» [12].

Одним з перших, хто на підставі інформації О. Ертеля звернув увагу на політичну й мистецьку цінність Успенського храму, побачив у його відновленні ідеологічну вигоду для Російської православної церкви й держави загалом, був уже згадуваний П. Батюшков. Вивчаючи на початку 1860-х років релігійну ситуацію на Волині, він зобов'язав художника Московської Оружейної палати Д. Струкова, який подорожував разом з ним, зафіксувати у малюнках руїни давніх православних церков Волині, в тому числі Успенського храму [13, л.4]. Малюнки зацікавили імператора Олександра II, який розпорядився опублікувати їх спеціальним альбомом. Власне після появи першого випуску «Памятников старины в западных губерниях империи» в наукових і громадських колах Росії почало обговорюватись питання необхідності відновлення Успенського собору як унікального шедевр часів Київської Русі. Воно спиралося на певні практичні кроки стосовно обстеження й відбудови споруди, вжиті після відвідин Володимира-Волинського у 1866 році київським, подільським і волинським генерал-губернатором А. Безаком [7, с.37-38].

Однак формалізм і бюрократична тяганина спричинили до того, що в загальноросійському масштабі ідея відновлення собору поступово згасла. Храм продовжував занепадати. Відомий український історик, археограф, публіцист, дослідник пам'яток Волині О. Левицький у часописі «Киевская старина» писав: «У якому жадливому нехтуванні виявилася ця священна пам'ятка православ'я і давньоруського мистецтва, перетворена невігласами в стайню і кошару! Сам факт

побудови цього храму давньоруським князем та існування при ньому впродовж 4 1/2 століть православної єпископської кафедри був відомий лише деяким місцевим жителям, більшість же, у тому числі деякі навіть представники православного духовенства, у простоті нецтва вірили безглуздій казці, начебто цей величний храм був побудований якимось латинським біскупом» [14, с. 286]. Описуючи долю собору, вчений зазначав: «Разом з речовими пам'ятками в населення остаточно стиралася остання пам'ять про його минуле національне життя, що передувало польському пануванню у краї» [14, с.287].

Переломним у долі Успенського храму стала середина 1880-х років. Ювілейне відзначення пам'яті слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія, наближення 900-ліття запровадження на Русі християнства спонукали вищу світську й духовну владу імперії, громадськість, у тому числі наукові товариства пам'ятокзнавчого профілю, знову повернутися до питання відбудови собору. Воно знайшло підтримку серед членів Імператорської археологічної комісії, Київської археографічної комісії, Історичного товариства Несторалітописця, інших науково-громадських осередків.

Для здійснення в майбутньому реставраційних робіт улітку 1886 року розпочалося практичне історико-археологічне обстеження Успенського собору. Його проводила спеціальна комісія, утворена відповідно до прохання волинського губернатора і єпархіального архієрея на початку того ж року [15]. Комісію очолив голова повітового дворянства Г. Боровиков. У її складі працювали архімандрит Володимирського монастиря о. Олександр, священик Василівської церкви Д. Левицький, голова місцевого з'їзду мирових суддів О. Дверницький, архітектор церковно-будівельного комітету В. Юрченко, професор Київського університету, археолог В. Антонович, секретар Київської археографічної комісії О. Левицький, професор Петербурзького університету, історик мистецтва та археолог А. Прахов [16, л.7].

Дослідники розкопали й детально оглянули територію, що безпосередньо прилягала до руїн храму, а також його підземелля. На основі вивчення кладки стін підтвердилося припущення, що собор є пам'яткою XII століття. Були замальовані й рештки фресок, що збереглися на вцілілих стінах. У підземеллях, які, за твердженнями історичних джерел, довгий час служили місцем захоронення волинських князів та єпископів, вдалося віднайти давні поховання. Члени експедиції вивчили спосіб кладки стін, особливості й характер конструкцій – фундаментів, арок, склепінь, описали тиньк, підлогу, голосники, вікна, входи, провели обміри споруди.

Чимало зусиль для вивчення та обґрунтування історико-архітектурної цінності Успенського собору, необхідності його відновлення як однієї з найдавніших православних споруд Волині доклав професор А. Прахов. Дослідникові належить

авторство унікальних знімків, які зафіксували хід обстежувальних робіт, їх учасників, виявлені пам'ятки [17]. 6 лютого 1890 року А. Прахов виступив в Педагогічному музеї військово-навчальних закладів Санкт-Петербурга з доповіддю про обстеження Успенського собору Володимира-Волинського та проведену впродовж 1886-1890 років підготовку його реставрації. Вона супроводжувалася різноплановою виставкою. Тут демонструвалися креслення, що розкривали хід археологічних розкопок та показували місця виявлених поховань, копії фресок і предметів, знайдених під час вивчення собору, 124 фотографії, проект відновлення храму, підготовлений ученим на підставі результатів досліджень [18, л.1].

Слід зауважити, що до недавнього часу було неможливим скласти уявлення про те, як мав виглядати Успенський собор згідно проекту А. Прахова: адже малюнки вважалися втраченими. Однак завдяки щасливому збігові обставин у середині 2000-х років співробітниця Волинського краєзнавчого музею О. Огнєва виявила ці масштабні (розміром близько 4 × 2 м і виконані на спеціальному полотні) малюнки у родині В. Мазюка – правнука А. Прахова, який сьогодні проживає у Києві. 2 листопада 2006 року від імені В. Мазюка його дружина Т. Мазюк передала ці малюнки до Волинського краєзнавчого музею на постійне зберігання.

Проект А. Прахова був неоднозначно сприйнятий у середовищі мистецької громадськості. Суперечливість його оцінок пояснювалася тим, що на кінець XIX століття в Російській імперії вже накопичився певний досвід проведення реконструктивних робіт. Їх спрямованість багато в чому залежала від панівних у суспільстві поглядів на те, що саме є цінним в архітектурній пам'ятці, а також культурних традицій у галузі збереження архітектурної спадщини, які склалися на той період. Значний відбиток на реконструктивні роботи накладав ідеологічний фактор, зумовлений великодержавною політикою царизму. Однак визначальними залишалися домінуючі в середовищі провідних російських спеціалістів теоретичні положення про зміст реконструкції і пов'язані з цим методи. Наприкінці XIX століття вони оформилися в кілька варіантів.

За першим з них кінцевим підсумком реконструкції мало бути досягнення чистоти стилю, притаманного певній історичній епосі. Пізніші прибудови і переробки не визнавалися цінними з погляду мистецтва, хоча могли бути досить давніми і являти високоякісні витвори зодчества. Тому такі елементи усувалися і одночасно з цим відбувалося нове будівництво в «первісному вигляді». Прихильники цього способу належали до так званого *стильового методу* реставрації. Цей метод при оцінці архітектурної пам'ятки першочергово увагу акцентував на цільності її сприйняття як мистецького шедевру. Менше врахо-

увалися її давність і здатність бути наочним джерелом при вивченні минулого.

Інший варіант передбачав збереження від архітектурної пам'ятки лише того, що дійсно від неї залишилося, навіть якщо це руїни. В таких пам'ятках суть відновлення полягала в тім, що деталі, які впали, встановлювалися на свої місця. Пам'ятка консервувалася і подальших відновлювальних робіт щодо неї не передбачалося. Якщо з якихось причин потрібно було відтворити втрачене, то це здійснювалося часто схематично і за допомогою архітектурних фрагментів, які відрізнялися від первісних. Цей спосіб реставрації отримав назву *археологічного методу*. Його застосування зумовлювало перестановку місцями акцентів при оцінці архітектурної пам'ятки. На перше місце виступало її значення як наукового джерела для вивчення минулого, потім – цінність як свідка старовини, і в останню чергу – як художнього витвору.

Охарактеризовані методи реставрації архітектурних пам'яток у Росії мали різне поширення. Спільним елементом для них виступало те, що вони не існували в чистому вигляді й у зазначений період тісно об'єднувалися в рамках так званого *національного, тобто російського стилю в архітектурі* [6, с. 167-189, 239-241]. Базуючись на традиціях зодчества Київської Русі і представляючи себе єдиним спадкоємцем її архітектурної спадщини, «національний стиль» ставив за мету продовжити ці традиції в російському обрамленні. Тому закономірним було нав'язування властивих цьому стилеві рис тим архітектурним пам'яткам, які знаходилися на історичних теренах Київської Русі і які передбачалося реставрувати.

Так сталося і з проектом А. Прахова. Обґрунтовуючи необхідність реконструкції володимирволинського Успенського собору, у квітні 1890 року київський, подільський і волинський генерал-губернатор О. Ігнат'єв писав до міністра внутрішніх справ І. Дурново: «Видатне історичне значення Мстиславового храму не тільки для Волинської губернії, але й для прилеглих до неї місцевостей привісленських губерній та Галичини, не підлягає сумніву. Як багатовакова монументальна пам'ятка на околиці імперії, храм цей був досі, навіть у руїнах, непорушним доказом відавна квітучих на Волині православ'я та російської народності. Тому його відновлення в строго православному стилі, як це і представлено проектом, стало справою першорядної важливості» [5, с. 194].

Отже, в останніх рядках цього документа не було заперечень щодо проекту реставрації Успенського собору, підготовленого професором А. Праховим. Але інакше повернулася справа після розгляду проекту Імператорською археологічною комісією. На засіданні наприкінці 1890 року вона після детального обговорення відхилила проект. Головною причиною цього стало те, що взятий А. Праховим за основу стильовий метод реставрації передбачав – як це можна бачити з віднайдених

малюнків – відновлення пам'ятки у надзвичайно помпезних формах візантійського взірця. Таке бачення вигляду храму – при усьому пошануванні цього взірця в Російській імперії – не відповідало будівельним традиціям на Волині середини XII століття. А тим часом завдання полягало в тому, щоб «відновити по можливості Мстиславів храм у його первісному вигляді, зі строгим дотриманням особливостей давньоруського церковного стилю» [6, с.194].

Відхиливши проект А. Прахова, Комісія визнала за необхідне провести додаткові повні та всебічні археологічні дослідження наземних та підземних частин пам'ятки. У 1891 році храм обстежив представник Комісії М. Преображенський. Для продовження досліджень Успенського собору в 1893 році до Володимира-Волинського було відряджено членів Імператорської археологічної комісії академіків архітектури Г. Котова та В. Сулова [19, л. 2-4]. Вони провели додаткові обстеження пам'ятки й висловилися за її відновлення.

Новий проект відбудови собору було доручено підготувати Г. Котову, який і подав його у 1895 році [20, л. 1]. Як зазначав Г. Котов, проект враховував результати робіт Комісії і особисто А. Прахова у 1886 році щодо обстеження Успенського собору, вивчення фасадів будівлі академіком архітектури М. Преображенським у 1891 році, а також матеріали про дослідження храму в 1893 році Г. Котівим і В. Суловим [21, л. 12-14]. Г. Котов відкинув усі пізніші добудови до пам'ятки та запланував відновити її в імовірно первісному вигляді [1, с. 19]. У квітні 1896 року проект розглянула Імператорська археологічна комісія за участю представників Академії мистецтв, Синоду, Техніко-будівельного комітету Міністерства внутрішніх справ і запрошених спеціалістів. Було прийнято рішення затвердити даний проект.

Реконструкція Володимир-Волинського Успенського собору розпочалася влітку 1896 року і тривала чотири роки. В архівних документах знаходимо свідчення про копітку працю членів Володимир-Волинського Святоволодимирського православного братства, спрямовану на допомогу у відбудові Успенського собору. Так, у процесі відновлення храму братчики продовжували пошуки документальних описів внутрішнього вигляду храму в різні історичні періоди, сприяли забезпеченню реставраційних робіт необхідними матеріалами, дбали про збір коштів.

Слід зауважити, що державна скарбниця виділяла відповідні суми на відновлення Успенського собору. Перші кошти – 30 тисяч рублів – було виділено за розпорядженням імператора Миколи II ще 17 березня 1895 року, тобто, до офіційного схвалення проекту реставрації й початку самих робіт [21, л. 1]. Згодом Міністерство фінансів розпорядилося виділити на потреби реконструкції Успенського собору ще 25 тисяч

рублів [21, л. 182]. Проте державних грошей не вистачало. Тому вагомою підмогою для продовження робіт ставали добровільні пожертви, які на заклик Святоволодимирського братства, підтриманого церковною владою, надходили з різних регіонів Російської імперії. Зокрема, розпорядженням Синоду № 29779 від 25 жовтня 1896 року було встановлено спеціальний збір пожертвувань по імперії на відновлення Мстиславового храму [21, л.36]. Він проводився у 1899 та 1900 роках і сприяв надходженню значних коштів. У 1898 році від великого князя Костянтина Костянтиновича – покровителя Святоволодимирського православного братства – на реставрацію Успенського храму надійшло 12 725 рублів [22, арк. 24]. Загалом на реконструкцію і внутрішнє впорядкування храму було зібрано трохи більше 127 тисяч рублів [7, с. 63].

На початковому етапі відновлення храму ризикували старовинну частину споруди (XII століття) від пізніших надбудов, знімали вцілілі фрески, вивозили будівельне сміття. Для наступного етапу реконструкції з весни 1898 року добирали і зосереджували поблизу храму будівельний матеріал. Відповідальність за вчасне його постачання та забезпечення будови робочою силою покладалася на спеціальну будівельну комісію, утворену за пропозицією В. Саблера у лютому 1898 року. На чолі цієї комісії, яка працювала у місті Володимирі-Волинському, став протоієрей К. Андреевський [22, арк. 57-57зв.]. Комісія працювала у тісному погодженні з академіком архітектури Г. Котівим, який здійснював загальне керівництво реконструкцією собору, і архітектором М. Козловим, відповідальним за будівельні й художні роботи.

Нагляд за ходом робіт покладалася на «Волинський губернський будівельний для відновлення Мстиславового храму в місті Володимир-Волинську комітет». До його складу ввійшли архієпископ Модест, кафедральний протоієрей М. Трипольський, протоієрей І. Липський, єпархіальний архітектор Ф. Афанасьєв, секретар комітету М. Жураківський [22, арк. 27]. Комітет розглядав також питання щодо наступного зовнішнього і внутрішнього оздоблення споруди. Так, на засіданні 21 липня 1898 року обговорювалося, яке покриття варто готувати для бані – зі звичайного оцинкованого заліза чи мідне для позолоти. Учасники засідання ухвалили направити це питання на вирішення Синоду. На розгляд цієї ж вищої церковної інстанції адресувалося й питання про те, яким має бути іконостас [22, арк. 84зв.-85]. Після тривалого розгляду звернення Синод ухвалив запропонувати виготовити іконостас для Успенського собору московському іконописцеві М. Сафонову. Виготовлення царських воріт, рам для дверей, кіотів з позолотою та інших дерев'яних деталей інтер'єру покладалося на позолотних справ майстра С. Абросимова. Вівтарну частину храму доручалося розписати групі митців

на чолі з московським художником І. Дидикінім. Загалом відновлювальні роботи вдалося завершити наприкінці серпня 1900 року [22, арк. 135зв., 138-139].

17 вересня того ж року відбулося урочисте освячення собору. Перед присутніми постала велична споруда, у процесі відновлення якої було зміцнено залишки її давніх стін і відбудовано у формах середини XII століття втрачені частини. Однак при цьому реставраційні докомпонування, необхідні для створення цілісного образу храму, виявилися поданими зі значною інтерпретацією Г. Котова, хоча й базувалися на ґрунті його знань про архітектуру Київської Русі. З огляду на це можна стверджувати, що відновлення Успенського собору відбулося в руслі стильового методу

реставрації з домінуючим впливом уже згаданого «національного стилю» російської архітектури.

За визначний внесок у реставрацію Успенського собору за поданням архієпископа Модеста автор проекту і керівник робіт академік Г. Котов був нагороджений орденом Св. Анни 2-го ступеня, архітектор М. Козлов – орденом Св. Станіслава 3-го ступеня [23, л.13,23]. Під їх керівництвом вдалося повернути до життя одну з православних святинь міста Володимира-Волинського, яка була і залишається самобутньою пам'яткою історії та культури княжої доби і водночас – свідченням непростих зусиль, докладених ученими і краєзнавцями-аматорами XIX століття для збереження старожитностей Волині.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Раппопорт П.А. Мстиславов храм во Владимире-Волынском / П.А. Раппопорт // Зограф. – 1977. – № 7. – С. 17-22.
2. Раппопорт П.А. Древнерусская архитектура / Павел Александрович Раппопорт. – СПб. : Стройиздат, 1993. – 285 с.
3. Прибега Л.В. Реставраційні реконструкції в пам'яткоохоронній практиці України / Л.В. Прибега // Праці Центру пам'яткознавства. – К. : Центр пам'яткознавства Академії наук України, 1993. Вип. 2. – С. 84-97.
4. Гнатюк-Сосна Л. Дослідження монументального будівництва на терені Великої Волині в XIX–XX ст. / Л. Гнатюк-Сосна // Архітектурна спадщина України. Вип. 3. Ч. 2. Питання історіографії та джерелознавства української архітектури / За ред. В. Тимофієнка. – К. : Українознавство, 1996. – С. 117-129.
5. Логвин Н. До історії реставрації пам'яток в Україні кінця XIX – початку XX ст. / Н. Логвин // Архітектурна спадщина України. Вип. 3. Ч. 1. Питання історіографії та джерелознавства української архітектури / За ред. В. Тимофієнка. – К. : Українознавство, 1996. – С. 193-198.
6. Лисовский В.Г. «Национальный стиль» в архитектуре России / Владимир Григорьевич Лисовский. – М. : Совпадение, 2000. – 416 с.
7. Мандзюк Ф.Г. Володимир-Волинський Свято-Успенський собор: Історичний нарис / Федір Григорович Мандзюк. – Луцьк : Вісник & К°, 2001. – 80 с.
8. Гаврилюк С. Володимир-Волинський Успенський собор: з історії реконструкції у XIX ст. / Світлана Гаврилюк // Волинська ікона: дослідження та реставрація : матеріали XIII міжнар. наук. конф., 2-3 листоп. 2006 р., Луцьк – Володимир-Волинський. – Луцьк : МП «Пульс», 2006. – С. 81-89.
9. Памятники старины в западных губерниях империи. Рисунки с пояснительным текстом. Конволют. Вып. 1-4. – СПб. : Б. и., 1868-1869. – С. 1.
10. Российский государственный исторический архив (далі – РГИА), ф.1284, оп.241, д.95.
11. Левицкий О. Историческое описание Владимир-Волынского Успенского храма, построенного в половине XII века князем Мстиславом Изяславичем (Издание Свято-Владимирского братства в г. Владимире-Волынском) / О. Левицкий. – К. : Б. и., 1892.
12. Коллекции Государственной публичной исторической библиотеки (г. Москва). Хмыровская коллекция: Волынская губерния. – Т. 3. – № 6.
13. Батюшков Помпей Николаевич. Об изданиях Министерства внутренних дел по Западному краю. С 1863 по 1889 годы. Записка. 22 ноября 1889 г. // Российская национальная библиотека (г. Санкт-Петербург), отдел рукописей, ф.52, д.185.
14. Киевская старина. – 1889. – № 7.
15. Дверницкий Е. Археологические исследования в г. Владимире-Волынском и его окрестностях / Е. Дверницкий // Киевская старина. – 1887. – № 1. – С. 36.
16. РГИА, ф.797, оп.56, отдел 1, 1-й стол.
17. Памятники Волини. Альбом фотографий к археологической поездке профессора А.В. Прахова на Волинь в 1886 году. – Б. м. : Изд. Свято-Владимирского православного братства в г. Владимире-Волынском, б. г. // Національна бібліотека України імені В. Вернадського, відділ образотворчих мистецтв, № 773247, арк. 5, 10, 11, 13, 14-18.
18. РГИА, ф.796, оп.445, д.760.
19. Там само, ф.468, оп.13, д.629.
20. Там само, ф.835, оп.1, д.54.
21. Там само, ф.796, оп.176, д.1384.
22. Держархів Волинської обл., ф.364, оп.1, спр.1.
23. РГИА, ф.797, оп.70, отдел 1, 1-й стол, д.123.

РЕЦЕНЗЕНТИ: д.і.н., професор **Я.В. Верменич**, д.і.н., професор **П.М. Тригуб**

© С.В. Гаврилюк, 2010

Стаття надійшла до редакції 06.04.2010